

TÜRK-MOĞOL DİL İLİŞKİLERİ (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)*

Yazan: A. ŞÇERBAK

Çeviren: Leyla BABATÜRK

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü
E-mail: leylababaturk@hotmail.com

Özet

Türkolog ve Moğol dilbilimci A. Şçerbak, beş bölümden oluşan makalesinde Türk-Moğol dil ilişkilerinin tabiatını açıklamak için Türk ile Moğol dillerinde ortak olan fiilleri incelemiştir. Makalenin ilk bölümünde makalenin amacı ve hangi sorulara cevap vermeye çalışılacağına dair bilgi bulunmaktadır. Sonra ise Türk-Moğol dil ilişkilerinin tarihi ile ilgili bilgi ve dil ilişkilerinin genel karakteristiği hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde üç gruba ayrılan Türk ve Moğol dillerinde ortak fiiller incelenmektedir. Dördüncü bölümde sonuç yer almakta ve Türk ve Moğol dillerinin benzerliğinin dil temasları temelinde olduğu öne sürülmektedir. Son bölümde ise incelemenin genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk dilleri, Moğol dilleri, dil ilişkileri, ortak fiiller, Altayistik.

THE RELATIONSHIP BETWEEN TURKIC AND MONGOLIAN LANGUAGES (On the Problem of Interaction and Mixing of Languages)

Abstract

Turkologist and Mongolist A. Sherbak searched common verbs in both Turkic and Mongolian languages to shed light on the nature of relations between them in his article consisting of five parts. In the first part the aim of writing this

* Türkiye Türkçesine *tercüme ettiğimiz* makale, Rus Türkolog ve Moğol dilbilimci A. Şçerbak tarafından yazılmıştır. Söz konusu makale Nauka yayın evi tarafından yılda altı kez yayımlanan “Voprosı Yazıkoznaniya” adlı derginin 1986 yılı, 4. sayısında “Tartışmalar” Bölümünün 47-60 sayfaları arasında yer almıştır.

article was explained and information about which questions will be tried to answer was also given. Then in the second part the history and the character of the relations between Turkic and Mongolian languages were introduced. In the third part, common verbs in Turkic and Mongolian languages which have been divided into three groups have been studied. In the fourth part the conclusion takes place and it is claimed that the similarity between Turkic and Mongolian languages was formed on the basis of linguistic contacts. And in the last part of the article a general evaluation of the study was given.

Key words: Turkic languages, Mongolian languages, linguistic relations, common verbs, Altaistic.

I. Türk ve Moğol dilleri arasında akrabalık ilişkisi kurulması çerçevesinde, Altay hipotezi üzerine o kadar çok şey yazılmıştır ki, tartışmanın sürdürülmesinin amaca uygun olup olmadığı konusunda tereddütler ortaya çıkmaktadır, üstelik Altay meselesinin çözülebileceğine de artık genelde şüpheyle yaklaşılmaktadır. A. Kononov'a göre, Türk, Moğol ve Tunguz-Mançu dillerinin ortak özelliklerinin temel bir dilden kaynaklandığı ya da söz konusu dillerde konuşanlar arasında yüzyıllar boyunca süren yakın ilişkiler neticesinde ortaya çıktığı şimdiki kadar açıkça belirlenmedi ve muhtemelen de hiçbir zaman açıklığa kavuşamayacak. Her halükarda sadece Altay materyallerinin temelinde bu büyük dil ailesinin her bir mensubunun fonetik ve morfolojik sistemlerini yeniden kurmak mümkündür [1]. Buna benzer bir görüş A. Kononov'un daha sonra yayımlanan bir başka makalesinde de yer almaktadır [2]. Böylece, Altay sorununun gerçekten çözülemeyeceğine dair bir düşünce oluşabilir.

Makalemizin sonraki bölümlerinde şu iki soruya cevap vermeye çalışacağız: 1) Dilbilimciler Altay, daha doğrusu Türk-Moğol dil ilişkilerinin tabiatını belirleyebilecek durumlar mı? 2) Moğol dilleri materyalleri Ana Türkçenin yeniden yapılandırılmasına somut olarak ne katabilir?

Araştırmamızda hedef olarak Türk ve Moğol dillerinin seçilmesi eşyanın gerçek tabiatına uygunlukla açıklanabilir. Türk ve Tunguz-Mançu dilleri arasındaki ilişkiler genel olarak (Moğol dilleri aracılığıyla oluşan) dolaylı ilişkiler olduğu halde, özellikle Türk ve Moğol dilleri birçok defa genetik bir bölümlenmeyi anımsatan ortaklıklar kurmaktadır.

II. Biz, Türk-Moğol dil ilişkileri araştırmaları tarihine değinilmesi ve bu dillerin genel özelliklerinin verilmesine önemli yapısal ve fonetik özelliklerdeki uygunlukları,

morfolojik tipin aynılığını, bazı eklerin benzerliğini, bütün tematik gruplardan takip edilebilen leksik paralelliklerin çokluğunu hatırlatarak başlayacağız. G.J. Ramstedt [3] ve N. Poppe'nin [4] çalışmalarında verilen ses denklikleri, kayıt ve tasniflerin ayrı bir önemi vardır.

Ayrıca Türk ve Moğol dillerinin yapısal ve maddi yakınlığının, birçok Türkolog ve Moğol dilbilimci tarafından genetik akrabalığın sonucu olarak kabul edildiğini ve bu yakınlığın karşılaştırmalı Altay dilbiliminin gelişmesinin temel bir faktörü olduğunu hatırlatmak gerekir. Leksik ve morfolojik paralellikleri geniş planda ortaya çıkarma, bunları bütün açılardan tahlil etme, birbiriyle uyuşmayanları bir araya getirerek birleştirme ve nihayet ana biçimlerini yeniden kurma denemeleri yapılmıştır. Fakat bütün bu çabalar boşa gitmiştir. Altay dillerinin genetik akrabalığı ispatlanamamıştır. Araştırmaların devamında, “Günümüzde birçok araştırmacı söz konusu hipotezin faydalı olmadığına dair görüşe bile sahiptir”, diyen Poppe'nin bir öğrencisi farklı bir sonuca ulaşmıştır [5].

Yine, malzemelerin bolluğunun, yorumlanmalarını zorlaştırdığını ve karşılaştırmalı metodun kullanılmasına yönelik somut adımların denkliklerinin tespit edilmesinde bir ilerleme sağlayamadığını ayrıca vurgulamak gerekir. Zorluklar, temas yoluyla geniş benzerliklerin oluşamayacakları şeklindeki yanlış bir önermeye dayanılarak yapılan mümkün olduğunca fazla paralel olgu toplama gayretleriyle daha da arttı.

Geleneksel Altay dilbiliminde 20.Yüzyılın ortalarına doğru daha da büyüyen kriz, (Dillerin akrabalığının tespitine dayalı) tek taraflı yönelime karşı olumsuz tutumların ortaya çıkma sebebi olmuştur. Bu durumda krizin oluşma sebepleri konusunda farklı görüşlerin mevcut olduğu da bilinmektedir. Mesela, D. Sinor “Ünlü dilciler Altay dillerinin genetik akrabalığı tezini ispatlayamıyorlarsa bu tezin içinde yanlış bir şey mevcuttur” demiştir [6]. K. Menges'e göre ise Altay dillerinin akrabalığı mevzusunun uzun zaman boyunca herkesçe bilinen bir şey olmaması, araştırma konusundan değil, daha çok araştırmacıardan kaynaklanmaktadır [7]. Mevcut durumda farklı bilim adamlarının değerlendirmelerine göre yapılan araştırmaların çapını ve yönünü genişletmek gerektiğini savunan ortak bir görüş oluşmuştur. Söz konusu dillerin ilişkilerine daha çok önem verilmesi ve sadece benzerliklere değil, aynı zamanda farklılıklara da dikkat edilmesi

gerektiği kabul edilmektedir. Kısacası alıntı kelimeler belirlenmeden önce Türk-Moğol ilk biçimlerin yeniden kurma işleminin anlamsız olacağı yavaş yavaş fark edilmektedir.

Türk-Moğol dil ilişkilerinin incelenmesindeki yeni fikir (tez), alıntı kelimeleri ön plana çıkaran makale ve monograflerin yazılmasıyla belirlenmiştir. Diller arasında benzerliklerin oluşmasında diller arası temasların genellikle son dönemlerde etkili olduğunu kabul eden klasik Altay dilbilimcileri de alıntı kelimelerin belirlenmesiyle uğraşmaya başlamışlardır.

Elbette Moğol dillerindeki Türk kökenli kelimelerin veya Türk dillerindeki Moğol kökenli kelimelerin belirlenmesi kolay bir iş değildir [8]. Fakat çözülmeye meyilli olan söz konusu sorun gereksizce zorlaştırılmaktadır [9, s. 257].

Türk ve Moğol dillerinin etkileşimi, Avrasya topraklarında Türk ve Moğol kavimlerinin bazen yakın bazen de birbirinden uzak coğrafyalarda yaşamalarına rağmen yüzyıllar boyunca sürmüştür. Zaman zaman ilişkilerin verimsiz dönemleri de olmuştur. Fakat bununla beraber iki dil arasındaki ilişkiler yoğun olmuş, hatta dillerin söz varlığının bazı katmanlarda birbirine karışması bile olmuştur. Ayrıca Clauson'a göre Eski Türkçede Moğolca kökenli kelimeler mevcut değildir. Türk ve Moğol dilleri için ortak kelime mevcut ise ve kelime 13. yüzyıla kadarki Eski Türk metinlerinde tespit ediliyorsa, söz konusu kelime büyük ihtimalle Türk kökenli ve Moğol dillerinde alıntı kelime olarak incelenmeye alınmalıdır. İki dil için ortak olup Eski Türk metinlerinde geçmeyen kelime ise muhtemelen Moğol kökenlidir [10, s.177-178]. Yukarıda dile getirilenlerden şu sonuç çıkarılabilir: 13. yüzyıla kadar diller arasında tek taraflı etkileşim söz konusudur. (Türkçenin Moğolcaya etkisi) Böylece Moğolcanın Türk dillerine etkisi 13. yüzyıldan sonra olmuştur. Türk ve Moğol dilleri için ortak yüz on eski Türkçe kelimeyi inceleyen ve aynı sonuca ulaşan L. Clark kelimelerin bir kısmının Moğol kökenli olduğunu ispatlanmadığını, incelenen kelimelerin bazılarının yanlış okunduğunu, hatta bazı durumlarda çok eski kaynaklara başvurulduğunu belirtmiştir [11, s. 125-126].

Clauson ve Clark'ın ulaştıkları sonuçlara şüpheyle yaklaşılsa da Eski Türkçede sınırlı sayıda Moğol kökenli alıntı kelimenin bulunduğunu kabul etmemek mümkün değildir. En azından Orhun Yazıtlarında Moğol kökenli kelimeler mevcut değildir. Eski

Uygur metinlerinde de sayıları çok azdır. L. Ligeti Kaşgarî'nin 11. Yüzyılda yazdığı sözlükte en fazla iki veya üç Moğol kökenli kelime bulunduğunu yazmıştır [12].

Türk ve Moğol dilleri arasındaki etkileşimin sonuçlarına geçerken 13. yüzyıla kadar Türkçenin Moğolca üzerindeki etkisinin, Moğol dillerinin sözvarlığında da görüldüğünü belirtelim. Genelde 13.yüzyıldan sonra Moğolcanın Türk dilleri üzerindeki etkisi her dil için farklı olmuştur. Moğolcanın Türk dillerinin herhangi birisi üzerindeki etkisinin oranı, genelde diller arasındaki ilişkilerin yoğunluğu ve süresi ile ilgilidir.

Karayimce ve Çuvaşça gibi sınır Türk dillerinde Moğolcanın etkisi fazla değildir. Karayimcede az sayıda Moğol kökenli kelime bulunmaktadır [13]. Bunlar genellikle Kuman dilinde de mevcut olan kelimelerdir [14]. Çuvaşçadaki Moğolca kökenli kelimelerin çoğu Orta Moğolca kelimeleridir [15]. Söz konusu kelimeler Çuvaşçaya diğer Türk dilleri aracılığıyla girmiştir [16].

Batı Oğuz grubu Türk dillerinde de (Azerice, Gagauzca ve Türkiye Türkçesi) Moğol kökenli kelimelerin sayısı azdır. O.N. Tuna Türkiye Türkçesinde sayısı daha fazla olduğu halde 50 Moğol kökenli kelime belirlemiştir [17, s. 215-243]¹.

Kırgızcada durum daha farklıdır. Kırgızcada alıntı kelimelerle beraber [18] hem Moğol kökenli hem de Türk kökenli kelimelerde kullanılan alıntı ekler de mevcuttur: -lğa, -o:l², -l, -loŋ, -mal, -ımta [19]. Moğol kökenli alıntı kelime sayısı açısından Kırgızcaya en yakın Türk dili Kazakçadır [20]. B. Bazilhan'a göre Kazakçada Moğolca ile ortak 1500 kök ve 24 000 türemiş kelime (gövde) mevcuttur. Söz konusu inceleme Kazakça ve Moğolca sözlüklerinde yer alan yaklaşık 40 000 kelime üzerinde yapılmıştır [21].

Sibirya Türk dillerinde (Altayca, Tuvaca, Hakasça, Yakutça) Moğol kökenli alıntı kelimelerin sayısı daha fazladır. Tuvacada bu alıntı kelimeler sözvarlığının kronoloji açısından birbirinden farklı olan birkaç katmanını oluşturmaktadır [22]. Ayrıca Tuvacada bazı Moğolca eklerin kullanıldığı da tespit edilmiştir: -lğa, -lda, -l, -çin(<Türkçe -çi), -laŋ, -mal, -mar, -duğar, -ji, -jira. Yakutça bu konuda ayrı bir yere sahiptir. Moğolcanın Yakutça üzerindeki etkisini hem sözvarlığında, hem morfolojisinde [23] hem de dilbilgisi sisteminin

¹ O. N. Tuna'nın makalesinde Azerice ve Türkiye Türkçesinde Moğol kökenli kelimeler ile ilgili yapılmış çalışmaların listesi verilmiştir. [17 s 210]

² Ünlülerin uzunluğu çeviren tarafından “:” işaretiyle gösterilmiştir.

gelişmesinde görmek mümkündür. Mesela, “iki” kelimesinin bağlama edatı olarak kullanılması bu durumun bir örneği olarak kabul edilebilir [24].

Türkçenin Moğolca üzerindeki etkisi de boyut ve verimlilik açısından daha az değildir. Clauson’a göre 5-8. yy (Kuzey Vey hanedanını oluşturan Tabgaç³ adlı Türk kavminin yükseliş dönemi 386-535; Kidanların 8. yüzyıla kadar Türklere tabii olması) [25]; 8-12. yy (Baykal gölü civarlarında Türklere ve Moğolların yakın temasları; Kuzey Moğol kavimlerinin asimilasyonu); 13-14. yüzyıllar (Orta Asya’nın farklı bölgelerindeki Uygur-Moğol kültür ilişkileri) [10, s. 184-187] söz konusu etkinin en yoğun olduğu dönemlerdir.

8-12. yüzyıl Türkçe metinlerde geçen kelimeler Moğolcadaki en eski Türk kökenli alıntı kelime katmanını oluşturmaktadır. Bir sonraki katman ise Orta Moğolca dönemine aittir [26-29]. Bu dönemde Moğolcaya Budizm ile ilgili Türkçe kelimelerden başka Sanskritçe, Soğdça ve Çince kelimeler girmişti [30]. Ayrıca bu katmanda öncelikle Türkçeye sonra da Türkçeden Moğolcaya geçen birçok Arapça ve Farsça kelime mevcuttur [31]. Sonraki dönemlerde de Türkçe kelimeler Moğolcaya girmeye devam etmiştir. Fakat son dönem alıntıları genelde farklı Moğol dillerinde (Buryat [32] ve Kamlık dilleri) görmek mümkündür. Moğolcaya Türk kökenli kelimeler, birleşik fiil modelleri ile ikilemeli kullanımlı fiil biçimleri, -sig, -lig, -daqi aitlik sıfatı yapım ekleri; -(a)q~ -(i)q, -maq, -(a)m~ -(i)m fiilden isim yapım ekleri; -lar çokluk eki, -çi meslek adı yapım eki ve diğer ekler girmiştir [33-35]. III. Türk-Moğol benzerliklerini her bir gramer bölümünde isim, fiil, zarf, tasvirî (yansıma) ve yardımcı kelimelerde görmek mümkündür. Hepsinin incelenmesi ve tasvir edilmesi için birkaç monografinin yazılması gerekir. Makalemizde ise Ramstedt, Vladimirtsov, Rasanen ve Poppe’nin çalışmalarında incelenen Türk ve Moğol dilleri için ortak fiillerin analiziyle yetineceğiz.

Türk ve Moğol dilleri için ortak fiillerin sayısı her bir Türk dilinde farklıdır. Azericede yirmiye yakın; Kırgızcada ise yüz elliden fazladır [18, s. 189-229]. Moğolca ile Kazakça için ortak fiil sayısı da Kırgızcadakine yakındır [9, s. 262].

³ Tabgaç kavmi ile ilgili etnik sorun henüz çözülmüş değildir.

Türk-Moğol dil ilişkilerinin tabiatını öğrenmek amacıyla iki dildeki ortak fiilleri inceleme konusu olarak seçmemizin başlıca sebebi, ortak fiillerin ortak isimlerden sayı bakımından daha az olmasıdır. Ayrıca akraba dillerde ortak fiillerin bulunması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. Fakat akraba olmayan dillerde ortak fiillerin bulunması sıra dışı bir durumdur.⁴ S. Kenesbayev birincil ve ikincil fiil tabanlarının aynı zamanda kullanılmasının nasıl açıklanabileceğini sormuştur. Bazı istisnaları dile getirmeye bile gerek duymadan onları alıntı olarak kabul edemeyiz [36]. Fiiller nadiren benimsendiği için ortak fiiller özellikle dikkat çekmektedir. Bu durumda ya dillerin akrabalığı ya da bütün alanlarda kendine has ve yabancı unsurları ayırt etmenin imkânsız olduğu akraba olmayan iki dilin birbirine karışması söz konusudur.

Türk ve Moğol dillerinde fiillerin değişik dilbilgisel biçimleri, bağımsız kullanıldığında 2. tekil şahıs emir kipi şeklindeki kök veya gövdelerden türetilmektedir. Fonetik yapı bakımından Türk ve Moğol dillerindeki fiil tabanları birbirinden biraz farklıdır. Türk dillerinde fiil tabanları hem ünsüz hem de ünlü ile bitebilir. Fakat Eski Moğolcada ve Moğol yazı dilinde ünlü ile biten fiil tabanlarına daha sık rastlanmaktadır.

Türk ve Moğol dilleri için ortak fiillerin incelenmesine geçmeden önce aralarından Altayistik edebiyatında kullanılan fakat kökeni konusunda kesin bilgiye sahip olmadıklarımızı seçmek doğru olur. Ayrıca aralarında yeniden kurma için alıntı gövdelerin kullanılmış fiil tabanlarını da tespit etmek gerekir. Mesela: Tsür- ve M *süre- (EM, ET sürüg “sürü”); T bilä-/ M *bile- “keskinleştirmek” (EM bilegü, ET bilägü “keskinleştirme taşı”); T ba-/ M *ba- “bağlamak” (EM, ET bağ- “bağ, düğüm”); T ye- / M ce- “kılçık” (EM cem “leş”, ET yem “yiyecek”, Yak. semnex “yiyecek kalıntıları, yırtıcı hayvanların bıraktıkları parçalar”); ET qovra- / M *qovara- “toplanmak” (EM qovarağ, ET qovarağ “Budist rahiplerin topluluğu”); ET kürä- ~ küri- /

⁴ Bununla beraber yapı bakımından tamamıyla farklı, akraba olmayan dillerde bile ortak fiillerin bulunmasını reddetmek mümkün değildir. Mesela, Özbekçede Şimdiki Zamanı oluşturmada yardımcı fiil olarak Farsça kökenli arzi- “değeri olmak, kıymeti olmak” (Farsça arzidan, Şimdiki Zamanı oluşturan temel fiil arz-fiilidir) ve sajrâ- “şarkı söylemek” (Farsça surûdan, Şimdiki Zamanı oluşturan temel fiil sarâ- fiilidir) fiilleri kullanılmaktadır. Muhtemelen ET tany- “bilmek, tanımak” fiili, aynı anlama gelen ve dânistân fiilinin Şimdiki zaman formunu oluşturan Farsça dâni- fiiline benzetilebilir.

M *küre- “kürele toplamak” (EM kürce, ET kürgäk “kürek”); ET kes- / EM *kese- “kesmek” (EM keseg, ET kesäk “parça”) vs.

İncelediğimiz ortak filleri üç gruba ayırmak mümkündür: 1) Tamamen aynı olanlar ya da çok benzeyenler 2) Ek ünlü alarak farklılaşanlar 3) Ek hece alarak farklılaşanlar. Aşağıdaki fiil listesi yeterli olamamakla beraber, incelenen fiiller Türk ve Moğol dillerinin benzerlik derecesi ve ortak söz varlığı hakkında fikir sahibi olabilmek için yeterlidir.

Birinci Grup

1. ET. abla- ~ avla-, Kaz. avla-, Türkm. a:vla-, Mavla- “avlanmak, kuşatmak”
2. Kar. abra-, Çuv. upra-, MY Dabura- “korumak, saklamak”
3. Krg. ayqır-, Bur. ha:xir- “haykırmak, bağırarak”
4. ET, Başk., Özb., OM alda- “kandırmak, aldatmak”
5. Alt., Tuv., azıra-, Kar., Krg. asra-, Çuv. usra- “bakmak, beslemek, yetiştirmek”; MYD asara- “yetiştirmek, merak etmek”
6. Krg. barqıra-, Yak. baqqıra: (< barqıra:), Mbarxıra- “yüksek sesle bağırarak, kükremek”
7. ET biti-, Alt. biçi-, Tuv. biji-, OM biti-~ biçi-, M biç- “yazmak”
8. ET, Türkm. bol-; TT, Az. ol-; Tat. bul-; MYD, M bol- “olmak”
9. ET bü (i- ~ büdi-; Başk., Nog. bıyi-; MYD büci- “dans etmek, oynamak”
10. Alt. bürke-; Krg. bürkö-; Tuv. bürge- “kaplamak, örtmek”; MYD bürke- “kaplamak, kapatmak, örtmek, sarmak”
11. Alt. çoçı-; Uyg. çöçü-; MYD çoçı- ~ soçi- “kokmak, korkudan titremek”
12. Alt., Krg. çoqu-; MYD çoki- “gagalamak”
13. EÖzb., Kar., Krg., Türkm. çıda-; Tof., Tuv. şıda-; MYD çıda- “yapabilmek, dayanmak”
14. Kar. yada-; Krg. cada-; Tuv. çada-; MYD yada- “yapamamak”
15. ET yarlıqa-; MYD carlığla- “buyurmak, emretmek”

16. Nog., Türkm. *yasa*-⁵; Krg., MYD *casa*- “yapmak, kurmak, düzenlemek”
17. ET *yori*-; Tuv. *çoru*- ~ *çor*-; MYD *cori*- “yürümek, hareket etmek”
18. Alt., Başk., Tuv. *maqta*-⁶; Türkm., MYD *mağta*- “övmek”
19. Krg., Bur. *ma:ra*- “melemek”
20. Krg. *mörö*-; Yak. *möğüre*-; Bur. *möre*- “mulamak”
21. ET, Alt., Türkm., MYD *ös*- “büyümek, çoğalmak”
22. Alt. *qayqa*-; Tuv. *qayğa*-; Yak. *xayığa*-; MYD *ğayıqa*- “şaşırmak”
23. ET *qalı*- “kalkmak, çıkmak, uçmak”; MYD *qalı*- “yukarı çıkmak; uçmak”
24. ET, Gag., Nog., *qan*-; MYD *qan*- ~ *qanu*- “susuzluğu gidermek, yetinmek”
25. ET, Krg. *qana*-; Türkm. *ğa:na*-; Özb. *qona*- “kanamak”; MYD *qana*- “kan dökmek”
26. EÖzb. *qara*-⁷; Türkm. *ğara*-; MYD *qara*- “bakmak”
27. Krg. *qorqura*-; Bur. *xurxira*- “horlamak”
28. ET *qori*-; TT *qoru*- “korumak”; MYD *qori*- “etrafı çevirmek; korumak”
29. ET *sana*- “saymak”; Krg. *sana*- “saymak; düşünmek”; MYD *sana*- “düşünmek”
30. ET *seđrä*-; MYD *seyire*- “seyrek olmak”
31. ET, MYD *soyurqa*- “vermek; teşrif etmek”
32. ET *sor*-; Alt., Krg., Tuv., MYD *sura*- “sormak, soruşturmak”
33. ET *söküt*-~ *çöküt*-; MYD *sögüd*- “diz çökmek”
34. Türkm. *şo:xlan*- (*şo:xla-n*-); MYD *şoğla*- “eğlenmek; yaramazlık yapmak”
35. ET, Az., Alt., Kar., *tanı*-; MYD *tani*- “bilmek, tanımak; tanışmak”
36. ET, Az., Nog., Hak., MYD *tala*- “işgal etmek, yağmalamak”
37. Kaz., Krg., MYD *tara*- “ayrılmak, yayılmak”
38. ET, Alt., Krg. *tary*-; MYD *tari*- “toprakta yetiştirmek; ekmek”
39. Kar., Hak. *tona*-; Krg. *tono*-; MYD *tonu*- “yağmalamak”

⁵ Eski Türkçede *yasa*- fiili için L. Clark’ın çalışmasına bkz. [11, s. 163-164].

⁶ Moğol yazı dilindeki *mağta*- fiiliyle özdeşleştirilen ET *mağut*- fiilinin var olma sebebi, söz konusu fiilin yanlış okunuşundan kaynaklanmaktadır [11, s. 140].

⁷ Türk dillerinde *qara*- “bakmak” fiilinin ortaya çıkış zamanı için A. Samoyloviç [31] ve L. Clark’ın [11, s. 144-146] çalışmalarına bkz.

40. Alt., Krg. toqto-; Kar. toxta-; MYD toġta- “durmak; bitmek”

41. ET tolä-; Başk. tülä; Kaz., Kar. töle-; Krg. tölö-; MYD tölü- “ödemek”

42. ET, Moğ yazı dili törä-; Türkm. döre- “oluşmak; doğmak”

43. Başk. tuyla-; Kar.toyla-; OM toyila- “kutlamak”

44. ET tıñla-; Alt. tıñda-; Krg. tıñşa-; Tuv. dıñna-; MYD çingna- < *tıngla-
“dinlemek”

45. Kar., Türkm., uçra-; MYD uçıra- “karşılama; görüşmek”

Birinci gruba giren Türk ve Moğol dillerindeki ortak fiiller üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda her bir fiil için kesin bir sonuç çıkaramayacağımızı belirtelim. Fakat çoğu hakkında oluşan düşüncelerimizi kolaylıkla dile getirebiliriz. Yapılan incelemenin en önemli sonucu ise Türk-Moğol dil ilişkilerinde alıntı fiillerin istisna bir durum değil, sıradan bir dil olayı olmasıdır. Her fiilin Türk ya da Moğol kökenli olduğu kesin olarak söylenebilir. Fakat değişik olgulara ve Altayistik araştırmalarının uzun yıllar boyunca kazandırdığı tecrübeye dayanarak günümüzde Türkologların ortak fiiller arasında Türk kökenlileri Moğol kökenlilerden ayırabilecek durumda olduğunu söylemek mümkündür. 1) Türk kökenli olanlar: abla- ~ avla-, aygır-, alda-, barqıra-, biti-, büđi- ~ büdi-, yarlıqa-, yorı-, qalı-, qan-, qana-, qorqura-, sana-, serä-, soyurqa-, sor- ~ sura-, sökät- ~ çökät-, şoxlan-, tanı-, tarı-, tuyla- ~ toyla-, tıñla-; 2) Moğol kökenli olanlar: abra-, azıra-, bärke-, çöçü-, çoku-, çıda-, yada-, maqta-, qayqa-, qara-, tona-, toqto- ~ toqta-, uçra-.

Türk kökenli ve alıntı kelimeleri birbirinden ayırma işlemini birkaç örnekle gösterebiliriz: abla- ~ avla-, alda-, qana-, sana-, tuyla- ~ toyla-, tıñla- Moğol dillerinde benzerleri bulunmayan ab ~ av “av”, al “yalan”, qan “kan”, san “fikir, düşünce, sayı”, tuy ~ toy “şenlik, düğün”, tıñ “dinleme” isimlerinden türemiştir. Biti-, soyurqa- Çin leksemeleri (piet “yazı için kullanılan kalem”, soy ~ tsoy “acıma duygusu, merhamet”) ve -i, -arqa ~ ırqa tipik Türk yapım ekleri içermektedir; söküt- ~ çöküt- fiili Moğol dillerinde bulunmayan emir-istek biçiminde karşımıza çıkmaktadır; maqta- fiili akıcı ünsüz ile başlamaktadır. Bilindiği gibi akıcı ünsüzler Türkçe kelimelerin başında bulunamaz. Çıda-, yada- fiilleri Türk fonetik kurallarına uymamaktadır. Abra-, azyra,

qara- filleri eski Türk metinlerinde geçmemekte ve çağdaş Türk lehçelerinin çoğunda kullanılmamaktadır.

Tasvirî fiiller hakkında daha detaylı bilgi vermek gerek. Türkologlar ve Moğol dilbilimcileri –r(a), –qır(a) ile biten tasvirî fiillere çok önem vermişlerdir [38-40]. Yapılan incelemelerin sonuçları ise başka bir makalemizde tartışılmıştır [41]. Türk ve Moğol dilleri için ortak tasvirî fiillerin hem morfolojik işaretleyicileri hem de ekleri ortaktır. Moğol dillerinde Ramstedt'in iddia ettiği gibi [42] değil, –r(a), –qır(a) ile biten tasvirî fiillerin sayısı azdır ve onlar ayrı bir grup oluşturmaktadır. Türk dillerinde ise bu tip tasvirî fiillerin sayısı Moğol dillerindekilerle karşılaştırılamayacak kadar çoktur ve bu tip tasvirî fiiller diğer tasvirî fiillerle beraber tek bir grup oluşturmaktadır. Mesela: Krg. baqır- ve baqıl-da- “yüksek sesle bağırmaq”, barqıra- ve barqıl-da- “bağırmaq”, dañğıra- ve dañğıl-da- “çınlamak”, şaŋq “tın gibi ses taklidi”, şaŋqıra- ve şaŋqıl-da- “yüksek sesle çınlamak”, qaŋ “tak gibi ses taklidi”, qaŋq “belirli aralarla tekrarlanan ses taklidi”, qaŋğıra- “çınlamak”; Türkm. kınq “ağlamsamanın ses taklidi”, hıŋran- “kükremek; söylenmek”; Yak. çal ~ çalq “damlanın suya düşme sesi”, çalqır- “gürlemek” [43].

Son olarak ortak fiillerin taşıdıkları anlamlar konusunda genel bir değerlendirme yaparsak bu fiillerin çoğunun, hareket ve durum bildiren asıl kavramları karşılamayan anlamlar taşıdığını ve bunların analitik sözcüğüne ait olduğunu söyleyebiliriz.

İkinci Grup

1. ET boğ- “ezmek, boğmak”, Türkm. boğ- “örmek, bağlamak”; MYD boğ- “bağlamak; sarmak”
2. ET büt-; Az. bit-; MYD büte- “bitmek”
3. ET yalbar-; Az. yalvar-, Tuv. çalbar-, MYD yalbari- “istemek, yalvarmak; dua etmek”
4. ET yoluq-, Kar. yolux-, MYD colğa- “karşılaşmak”
5. ET, Alt. kert-, MYD kerçi- “çizmek; işaretlemek”
6. ET, Özb. kez-; Türkm. gez-; MYD kerü- “dolaşmak; sürünmek”
7. ET, Nog., Alt., qat-, MYD qata- “sertleşmek; kurumak”

8. ET, Alt. qon-, Tuv. xon- “konmak; konaklamak”; MYD konu- “gecelemek, geceyi geçirmek”

9. ET, Az. sağ-; MYD sağa- “sağmak”

10. ET, Kar., Türkm. saç-; MYD saçu- ~ çaçu- “saçmak”

11. ET, Krg., Türkm. silk-, Alt. silki-, Tuv. silgi- “silkmek, sallamak”; MYD silge- “silkinmek (hayvanlar için kullanılır)”

12. ET, Krg., Tuv. siñ-; MYD singge-, Moğ siñge- “içine çekmek”

13. ET, Alt., Krg., Nog. sök-; OM süke- “kızmak, sövmek”

14. ET sön- “bitmek, yok olmak”, Az., Türkm. sön- “sönmek”; MYD söntü- “bitmek, yok olmak; sönmek”

15. ET, Az. ürk-; MYD ürge- ~ ürgü- “ürkmek, korkmak”

Yukarıda bahsedildiği gibi Eski Moğolca ve Moğol yazı dilinde ünlüyle biten fiiller daha sık kullanılmaktadır. Eski Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde aynı oranda hem açık hem de kapalı hece kullanılmaktadır. Bu nedenle Moğol kökenli bir kelime Türkçeye girdiğinde isim ve fiil tabanlardaki son ünlüler korunmaktadır. Mesela: Kar. alca- “delirmek”, toxta- “durmak”; Tuv. boda- “düşünmek”, çuru- “resim yapmak”, mana- “korumak”, medere- “bayılmak”, neme- “eklemek”; Türkm. ğara- “bakmak”. Moğol dillerine ise Türk kökenli bir kelime girerse, kelimeyi Moğol dilinin fonetik yapısına uydurmak için kelime sonunda ünlü türemesi gibi fonetik değişimler gözlemlenmektedir. Mesela: ET kök, MYD köke “mavi, lacivert, kırmızı”; ET kömüldürük, MYD kömüldürge(n) “teğelti kolanı, kolan” ET yudruq, MYD nudurğa “yumruk”; ET körük (kö:rük), MYD kögerge ~ kegürge “körük”; ET buğra, MYD buğura “devesi”; ET yalavaç ~ yalabaç “elçi”, OM Yalavaçi “özel isim”; ET qılınç, MYD kilinçe “davranış; yanlış”; ET tuşağ, MYD tuşağa, M tuşā “ayaklara bağlanan ip”; ET ayaq, MYD ayağa “kap”; ET tayaq, MYD tayağa “sopa”; Kaz. böltrık, Bur. belterge “kurt yavrusu”.

Böylece Türkçeden Moğol dillerine giren kelimelerin yapılarında fonetik değişimler açıkça görülmektedir. Fakat bu fonetik değişimlerin belirli bir kuralının olmadığı da belirtmek gerekir. Mesela: ET burçaq, MYD burçağ (dikkat ediniz:

burçağa olmalıydı) “bezelye”. Söz konusu düzensiz ses olayları günümüze kadar uzanan birçok bilimsel tartışmalara yol açmıştır.

Moğolcadaki Türk kökenli alıntı kelimelerin sonundaki ünlü türemesi olayı ile ilgili üç görüş mevcuttur. Ramstedt [3, s. 152-156], Vladimirtsov [44], Poppe [45, s. 422-424] ve diğer Altay dilbilimcilerin düşüncelerine göre Moğol dillerindeki fiillerin biçimleri Türk dillerinkinden daha eskidir. Ayrıca Moğolcadaki fiillerin biçimleri ünlü ile biten eski ortak Türk-Moğol biçimlerinin temelinde oluşmuştur. Mesela: ET berk ve MYD berke “sağlam” < *berke; ET büt- ve MYD büte- “bitmek, sona ermek” < *büte-. Bu görüşe göre eski Türk-Moğol biçimleri, Ana Moğolca ve Moğol yazı dilinde hiçbir yapısal değişikliğe uğramamıştır. K. Menges’e göre Ana Türkçede kelimedeki son ünlü düşmüş ve bu düşüş sonucunda ilk hecedeki ünlü uzamıştır. Mesela: *köke > kö:k“ mavi, lacivert”, *aba > T *a:b “av” [49]. Kotwicz’in görüşü ise tamamıyla farklıdır. Ona göre ünsüz ile biten Türkçedeki fiil biçimleri Moğolcadaki ünlü ile bitenlerden daha eskidir. Kotwicz Moğol dillerindeki kelime sonunda ünlü türemesini Türk kökenli kelimelerin Moğol diline yapısal-fonetik adaptasyonu olarak değerlendirmektedir [50].

Üçüncü görüş ise G. Doerfer’e aittir. Doerfer Türk ve Moğol dilleri için ortak fiillerin içinde yapısal-fonetik açıdan farklı 3 tip Türk kökenli fiil grubu belirlemiştir: 1) İki ünsüz ya da “ç” sesi ile bitenler (qılınç “davranış; yanlış”, ürk- “ürkmek, korkmak”, erk “güç”, berk “sağlam”, saç- “saçmak, dağıtmak”). 2) “ç” sesinden başka hışırtılı bir ünsüz ile bitenler (sağ- “sağmak”, yad “sihirli taş”, bölük “parça”, çaq “çağ”). 3) Akıcı ünsüz ile bitenler (er “erkek”, yem “yiyecek”, qon- “konmak; konaklamak”). İlk gruba giren fiillerin sonundaki ünlü türemesi Türk kökenli kelimelerin Moğollar tarafından benimsenmesiyle özdeşleştirilebilir. Doerfer’e göre ikinci ve üçüncü gruptaki fiillerin sonunda bulunan ünlü aslidir; Moğollar bu fiilleri mevcut fonetik yapılarıyla beraber benimsemişlerdir. Zamanla Türkçede söz konusu fiillerde son ünlü düşmüştür. Fakat Moğol yazı dilinde Türk kökenli kelimelerdeki bu son ünlü korunmuştur [51].

Ramstedt, Vladimirtsov ve Poppe’nin sundukları Türkçede son ünlünün düşmesiyle ilgili görüş yeterince delil bulunmadığı için benimsenmemiştir. Ayrıca Türk dillerinin tarihi gelişmelerinde ses düşmesinden daha çok, ses türemesinin yer aldığını

dile getiren A. Zayonçkovskiy'in haklı olduğunu belirtmek gerekir [52]. Türk dillerinde bütün keyfi ses düşmelerinin açıklanmasının zor olacağını anlayan Poppe, Türkçedeki ünlü ile biten bütün iki heceli kökleri Moğol dillerinden alıntı olarak kabul etmektedir. [45, s. 423] Delilsiz olduğundan dolayı bu görüşün kritiğinin yapılması bile gereksizdir. K. Menges'in Türkçe kelimelerde ilk hecedeki ünlünün uzamasını son ünlünün düşmesiyle bağdaştırma denemesi de başarılı değildir. Türk ve Moğol dilleri için ortak birçok isim ve fiil etimolojik açıdan kısa ünlü bulundurmaktadır. Mesela: ET büt- (MYD büte-) "bitmek, sona ermek", qat- (MYD qata-) "sertleşmek, kurumak", saç- (MYD saçu- ~ çaçu-) "saçmak, dağıtmak", siŋ- (MYD singge-) "içine çekmek".

W. Kotwicz'in görüşü daha çok rağbet görmektedir. Moğol dillerinde kökeni açısından %100 Türkçe olan kelimelerin sonundaki ünlü türemesi bu görüşün en büyük delilidir. Fakat Kotwicz'in akıcı ünsüzlerin sonundaki ünlü türemesinin sebebini de açıklamadığını belirtmek gerekir.

Sonuç olarak mevcut sorunun Türk dillerinde son ünlünün düşmesine dayalı herhangi bir çözümün başarılı olmayacağını belirtelim. Nadir istisnaların dışında ne eski ne de çağdaş Türk lehçelerinde son ünlü düşürülür. Türk dillerinde bazı kelimelerin yapısal-fonetik açıdan değişik varyantlarının mevcut olmasının sebebi ise söz konusu Türkçe kelimelerin yeniden alıntılanması olmuştur. Mesela: ET küç, Tuv. küş, MYD küçü(n) "güç", Tuv. küçü "kudret" (< Moğ); ET berk "sağlam", MYD berke, Tuv. be'rge "zor, ağır" (< M.); ET boz, OM bora ~ boro, Tuv. bora "gri" (< M.).

Moğol dillerindeki açık hecelerin Türk dillerine göre daha sık kullanıldığını kanıtlayan çok sayıda delil mevcuttur. Dunsyan dilinde özellikle ünsüzlerin durumu dikkat çekmektedir. Ünsüzlerin büyük bir kısmı açık hece oluşturmakta ve kapalı hecelerin sonunda başta "ŋ" ve "n" sesleri olmak üzere daima akıcı ünsüzler bulunmaktadır [53]. Buna benzer durum Dagur dilinde de kayda geçmiştir. Farklı Moğol dillerinde ünsüz ile biten kelimeler Dagur dilinde sıkça ünlü ile bitmektedir [54]. Buryat dilinde de kelime sonunda ünlü türemesi olayı görülmektedir: gara- "çıkmaq"; odo- "yola çıkmak, gitmek"; olo- "bulmak" [55]; üde- "büyümeq". Genel olarak Orta Asya ve Doğu Sibirya coğrafyalarında açık hecelerin daha fazla kullanıldığı bilinmektedir, fakat bu doğru bir ses olayı değildir.

Bununla birlikte bu ses olayının izleri Orta Asya'da Moğolcanın etkisinde kalmış Türk lehçelerinde de (Hoton dili ile Sarı Uygur dili) görülmektedir. Mesela, Hot. atā “at”, beşi “beş”, butu “ayak”, gözä “göz”, o:zä “ağız”, otā “ateş”, tili “dil”, üçü “üç” [56]; SUyg. qaza “kaz”, saqa “dikkatli” [57].

Üçüncü Grup

1. OT bay-, OM bayaci- (baya-ci-) “zengin olmak”
2. ET, Kar. il- “takmak, asmak”, Türkm. i:l- “takılmak”, MYD elgü- (el-gü-) “asmak”
3. ET ya(~ yad-, Az., Kar. yay- “yaymak; düzenli bir şekilde koymak; sermek”; MYD cadaçi- (cada-çi-) “açmak”
4. ET yayıl- yayqal- “sallanmak, çalkalanmak”; MYD nayılca- (nayıl-ca-) “sallamak, titrettirmek”
5. ET, Türkm yet-, Tuv. çe't- “ulaşmak”, MYD cidkü- (cid-kü-), M. züt- “heves etmek; gayret etmek”
6. ET yorı-, Türkm. yöre- “yürümek”; MYD corçi- (cor-çi-) “yürümek, hareket etmek; yönelmek”
7. ET, Az., Kar. yum- “gözleri yummak, gözleri kısmak”; OM cumuyı (cumuyi-) “kapanmak; sıklaşmak”
8. ET keñü- ~ keñe-, Alt. keñi- “yayılmak, genişlemek”; MYD kengkeyi- (kengke-yi-) “geniş görünmek”
9. ET qap- “tutmak, işgal etmek”, Alt. qap- “elleriyle, ağızla veya dişleriyle tutmak”; OM qabçi- (qab-çi-) “tutmak; sıkmak”
10. ET şış-, Krg. şışı-, MYD çiliyi- (çili-yi-) “şişmek”

Orta Moğolca ile Moğol yazı dilinde fiil tabanlarının sonunda “-ci ~ -çi, -gü ~ -kü, -(l)ca, -yi” hecelerinin türemesi

Türk ve Moğol materyallerinin karşılaştırılması, Türk kökenli alıntı fiillerin Moğollar tarafından morfolojik açıdan benimsenmesinde yukarıda belirtilen hecelerın fiil tabanlarına eklenmesi etkili olmuştur diye bir düşünce oluşturmaktadır. Fiil tabanlarının analizi sonucunda bu fiillerin alıntı oldukları ortaya çıkmaktadır. Mesela: ET keñü- ~ keñe- “genişlemek” fiili keñ “geniş” ismine -ü~ -i ~-e isimden fiil yapım ekinin eklenmesi; yayıl- “sallamak, titretmek” fiili ise yay- fiiline edilgenlik ekinin eklenmesi sonucunda oluşmuştur.

IV. Türk ve Moğol dillerinde onlarca benzer fiilin bulunduğu açıkça görülmektedir. Elbette genç karşılaştırmalı tarihi dilbilimcinin, birkaç nesil Türkolog ile Moğolist arasında süregelen Türk-Moğol dil ilişkilerinin tabiatı hakkındaki şiddetli tartışmaların sebepleri konusunda şaşkınlığını gizleyememesi normaldir. Fakat işte bu sıra dışı durum Altay problemini oluşturmaktadır. Bir taraftan her konuda benzerlikler, diğer taraftan ise karşılaştırmalı tarihi anlayış ile bunların kabul edilememesi söz konusudur. Eğer yukarıda yer alan fiil tabanları üzerinde yapılan incelemenin benzerliğinin boyutları ve derecesi dikkate alınırsa dillerin uzak akrabalığının söz konusu olmadığı anlaşılır. Yakın genetik akrabalığı da imkansızdır. Çünkü farklılıklar çok büyüktür. Mesela, sayı sıfatları aynı değildir, eklerin kelime tabanlarına eklenmesi sırası da benzememektedir [58]. Fiillerde olumsuzluk ekleri ve isimlerde kullanılan çokluk ekleri birbirini tutmamaktadır (n, r, l, i seslerinin kelime sonunda düşmesi ve – sun ikinci tekil şahıs ekinin kullanılmaması) vs. [59]. Bu durumda karşılıklı etkileşim sonucunda oluşan benzerliği kabul etmek daha mantıklıdır. Bu görüşü destekleyebilecek birkaç düşünce dile getirilebilir.

1. Türk ve Moğol dillerinin yapısal özellikleri, kök, gövde ve eklerin benimsenmesi için engel olmamıştır. Orta Asya Türk dilleri tarafından asimile olmuş Batı Moğolların dilinde değişime uğramayan ya da az değişmiş neredeyse bütün fiil tabanları hem Türkçe hem de Moğolca ekleri alabilmektedir. Mesela:

OT	OM
aldadı	aldaba “kandırdı”
abradı	arbaba “büyüledi”
arıttı	arçiba “temizledi”
avladı	abalaba “avlanıyordu”
berimlädilär	berimlebeler “verdiler”
biyidi	böyibe “dans ediyordu”
bitidi	biçibe “yazıyordu”
boğuzlamaq	bo’orlaqu “boğazını kesmek”
boyamaq	buduqu “boyamak”
boqavladı	boqa’u:laba “zincire bağladı”
botaladı	botağalaba “deve yavruladı”
butadı	butaba “budadı”
butradı	butaraba “dağılmış” (?).

Yazılı kaynaklarda çok dil bilen yazarların kişisel dil özellikleri sıkça yansıtılmamaktaydı. Fakat seçtiğimiz kaynağın türü (çok dilli bir sözlük) sunî kelime türemeleri bulundurmamakta ya da en azından sınırlı sayıda içermektedir.

2) Ortak fiillerin düzensiz olarak yaygınlaşması Türk-Moğol dil ilişkilerinin oluşmasında dil temaslarının önemli rol oynadığının göstergesidir. Coğrafik ya da tarihi koşullar nedeniyle Moğol dilleriyle yakın temaslarda bulunan Türk dillerinde (Altayca, Kazakça, Kırgızca, Tuvaca, Hakasça, Yakutça) alıntı kelimelerin sayısının birkaç kat fazla olduğu tespit edilmiştir. Alt., Tuv., MYD ablada- “zorlamak, mecbur etmek”; Alt. mana- “etrafını bir şeyle kapatmak”, Tuv., MYD mana- “korumak, (gece) nöbet tutmak”; Alt. d’obo- “hasta olmak, halsiz olmak”, Tof. çoba-, MYD yoba- “çile çekmek”; Alt. bedre-, MYD bederi- “aramak, aranmak”; Alt., MYD qolbo- “birleştirmek, karıştırmak”; Kaz. mawjıra-, MYD mağucira- “bayılmak”; Krg., MYD aya- “acımak; kıyamamak”; Krg. dürbö-, MYD dürve- “karar verememek; panikle koşmak”; Krg. cirğa-, MYD cirğa- “tadını çıkarmak; güzel şeyler hissetmek”; Krg., M tun- “bekletilmek; temiz, berrak olmak”; Tuv., MYD neme- “eklemek, tamamlamak”; Tuv. boda-, MYD bodu-

“düşünmek”; Tuv. darla-, MYD darula- “ezmek, sıkıştırmak”; Tuv. xağa-, MYD qağa- “kapatmak, kilitlemek”; Tuv. aŋgijira-, MYD anggiyira- “ayrılmak”; Tuv. aldarjı-, MYD aldarci- “ünlü olmak”; Yak delberiy-, MYD delberi- “bölünmek, çatlama” vb.

3) Türk-Moğol dil ilişkilerinin temaslar temelinde oluşturulduğunun diğer bir delili de ortak fiil tabanlarının diğerlerine (sadece Türk ya da sadece Moğol dillerinde kullanılan fiil tabanlarına) göre genetik ortaklıklar için uygun olmayan oranıdır. Temel söz varlığının dışında kalan onlarca fiil birbirine benzemektedir. Fakat bununla birlikte Türkçe sözcüğünün çekirdeğini oluşturan ve Türk dilleri için ortak olan birçok fiil Moğol fiillerine benzemektedir, hatta benzetilmesi bile imkansızdır. Mesela: aç-, ağrı-, ay(t)- “konuşmak, söylemek”, al-, aş-, ber-, bil-, de-, eşit-, iç-, yat-, ye-, yet- “ulaşmak”, keç-, kel-, kes-, ket-, kir-, kör-, o(l)tur-, öl-, qayt- “geri dönmek”, qaz-, qoy-, quy- “dökmek”, sal-, tur-, tut-, tüş-, uç-, unut- ~ unıt-, ur- vs. Aynı şekilde Moğolca sözcüğünün çekirdeğini oluşturan Moğol dilleri için ortak olan fiil tabanlarını da Türk fiil tabanlarına benzetmek mümkün değildir. abu- “almak”, ala- “öldürmek”, asağu- “sormak”, bağu- “inmek”, beri- “tutmak”, boda- “düşünmek”, bos- “kalkmak”, buça- “geri dönmek; vazgeçmek”, dava- “aşmak”, delet- “dövmek; vurmak”, ğar- “çıkma”, ide- “yemek”, ire- “gelmek”, yabu- “yürümek”, kekte- “yatma”, küri- “ulaşma”, marta- “unutmak”, mede- “bilmek, tanımak”, nege- açmak”, nis- “uçmak”, od- “girmek”, oru- “girmek”, ög- “vermek”, sağu- “oturma”, sonos- “duymak”, talbi- “koymak; bırakma; terk etme”, uğu- “içmek”, üce- “görmek”, ükü- “ölmek” vs. Dillerin sözcüğü sınırlarının belirlenmemiş olmasına rağmen, sözcüğünün değişik katmanlarının farklı şekilde birbirinden etkilendiğini kabul etmek gerekir.

V. “Moğol materyallerinin Ana Türkçenin yeniden kurmasına ne tür bir katkısı olabilir?” sorusuna şöyle cevap verebiliriz: Moğolca materyallerde bazı leksemelerin ilk biçimlerinin belirlenmesine yardımcı olabilecek olgular mevcuttur. Aynı zamanda fonetik değişimlerin birçok türünün mevcut olduğu da bilinmektedir. Fakat Türk dilleri materyallerine göre Moğol dillerindeki Türk kökenli alıntı kelimelerin bir yenilik içermediğini dikkate almak gerekir. Yeni sonuçlar elde edebilmek için mutlaka Moğol dillerinin materyallerine ihtiyaç duyan bir karşılaştırmalı Türkoloji dalı mevcut değildir.

Tunguz-Mançu dillerine Türk kökenli kelimeler Moğol dilleri aracılığıyla girmiştir. Bu nedenle Tunguz-Mançu dillerindeki Türkçe kelimelerin biçimlerini Türkçe kelimelerin Moğol dilleri tarafından benimsemesinin sonucu olarak değerlendirmek gerekir. [61] Bu durumun istisnaları olarak Even ve Evenki dillerindeki doğrudan Yakutçadan alınan kelimeler kabul edilebilir. Böylece Tunguz-Mançu dillerinin materyalleri Ana Türkçenin yeniden kurması için Moğolcadakilerden daha az yardımcı olur. Türkçe materyallerin Moğolca ilk biçimlerin yeniden kurması için taşıdığı önemi farklı biçimde değerlendirmek gerekir. Bu materyaller Moğol dillerinin söz varlığı ve kısmen morfolojisinde Moğolcaya özgü olanları ve etkileşimler sonucu ortaya çıkanları ayırmak için gereklidir. Moğol dillerinin oldukça karmaşık sözcük yapısında ve yapı sisteminde kendilerine özgü eski biçimlerin belirtilerini görmek mümkündür. Bunların tespiti ve daha sonra türetilen yeni kelimelerle karşılaştırılması tarihî Moğol dilbiliminin en önemli amacıdır. Türkçe özellikleri ayırmayı hedefleyen Moğolca ilk biçimlerin yeniden kurması, Moğol-Tunguz-Mançu dilleri arasındaki dil ilişkileriyle ilgili sorunun çözülmesi için faydalı olacaktır. Bütün bunlar benzerliklerin düzensiz aramalarıyla zorlaştırılmamış, amacı belli olan Moğol dil tarihinin incelenmesi için bir temel oluşturacaktır. Varılan neticeler Altay sorunlarını çözmekte ama bazı çözüm yollarını işaret etmektedir.

Kısaltmalar

Alt. – Altayca

Az. – Azerice

Başk. – Başkurtça

bknz – bakınız

Bur. – Buryatça

Çuv. – Çuvaşça

EM – Eski Moğolca

EÖzb. – Eski Özbekçe

ET – Eski Türkçe

Gag. – Gagauzca

M – Moğolca

MYD – Moğol yazı dili

Nog. – Nogayca

OM - Orta Moğolca

OT – Orta Türkçe

Özb. – Özbekçe

SUyg. – Sarı Uygurca

Tat. – Tatarca

Tof. – Tofalarca

TT – Türkiye Türkçesi

Hak. – Hakasça	Tuv. – Tuvaca
Hot. – Hoton dili	Türkm. – Türkmençe
Kar. – Karayimce	Uyg. – Uygurca
Kaz. – Kazakça	Yak. – Yakutça
Krg. – Kırgızca	

Kaynakça

1. A. Kononov, Tyurkskaya filologiya v SSSR. 1917-1967, M. 1988, s. 21-22.
2. A. Kononov, Sovremennoye tyurkskoye yazıkoznaniye v SSSR. İtogi i problemi, VL, 1977, № 3, s. 23-24.
3. G. Ramstedt, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre.- MSFOu, 1957, CIV.
4. Poppe N., Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. I. Vergleichende Lautlehre. Wiesbaden, 1960.
5. Bewden C.,- BSOAS. 1965, XXVIII, 1, s. 180.- Rec.: Rowz J.-P. La moit chez les peuples altaïques anciens et médiévaux d'après les documents écrits. Paris, 1963.
6. Sinor D.- JAOS, 1977. XCVII, 1, s. 37.- Rec.: Kokak S. Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVI et XVII stécles Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest, 1973.
7. Menges K.- CAJ, 1983, XXVII, 1-2, s. 156.- Rec.: Gabain A. Einführung in die Zetralasienkunde. Darmstadt, 1979.
8. Sanjeyev G., K voprosu o tyurkskih zaimstvovaniyah v mongolskih yazıkah. Lingvistiçeskiy sbornik, Taşkent, 1971.
9. Sarıbayev Ş, Mongolsko-kazahskiye leksiçeskiye paraleli. Problema obşçnosti altayskih yazıkov, L., 1971.
10. Clauson G., The earliest Turkish loan words in Mongolian.- CAJ, 1959, IV, 3.
11. Clark L., Mongol elements in Old Turkic?- JSFOu, 1977, LXXV.
12. Ligeti L., Historie du loxique des langues turques.- RO (1951-1952), 1953, XVII, s. 87.

13. Zajaczkowski W. Die mongolischen Elemente in der karaimischen Sprache.- Folia Orientalia, 1960, II.
14. Poppe N., Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen.- In: Németh armağani. Ankara, 1962.
15. Róna-Tas A., Loan-words of ultimate Middle Mongolian origin in Chuvash.- In: Studies in Chuvash etymology. I. Szeged, 1982.
16. Poppe N., On Chuvash-Mongolian linguistic contacts.- JAOS, 1977, XCVII, 2.
17. Tuna O., Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler.- Türkiyat mecmuası, 1972, XVII.
18. Sıdıkov S., Tyurksko-mongolskiye paraleli. İstočniki formirovaniya tyurkskih yazıkov Sredney Azii i Yujnoy Sibiri. Frunze, 1966.
19. Kudaybergenov S., Grammatičeskiye paraleli mongolo-tyurkskih yazıkov (na materiale kirgizskogo yazıka). Voprosı tyurkologii, Taşkent, 1965.
20. Bazilhan B., Mongolskiye zaimstvovaniya v Bayan-Ulgeyskom govore kazahskogo yazıka. Mongolın sudlal, VI, 9-14, 1966 (1967).
21. Bazilhan B., Kratkaya sravnitelno-istoričeskaya grammatika mongolskogo i kazahskogo yazıkov (na materiale leksiki i grammatiki) Alma-Ata, 1974, s. 8.
22. Tatarintsev B., Mongolskoye yazıkovoye vliyaniye na tuvinskuyu leksiku. Kızıl, 1976, s. 102-109.
23. Kalužiński S., Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache. Warszawa, 1961.
24. Haritonov L., Sovremenniy yakutskiy yazık. Fonetika i morfologiya. Yakutsk, 1947, s. 146.
25. Materialı po istorii drevnih kočevih narodov gruppi dunhu. Vvedeniye, perevod i komentarii Taskina V. M, 1984, s. 49, 306.
26. Poppe N., The Turkic loan words in Middle Mongolian.- CAJ, 1955, I.
27. Clauson G. The Turkish elements in 14th century Mongolian.- CAJ, 1960, V, 4.

28. Gülensoy T., Moğolların Gizli Tarihindeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme.- Türkoloji dergisi, 1975, V.
29. Clark L., Turkic loanwords in Mongol. I: The tretment of non-initial s,z, š, č.- CAJ, 1980, XXIV, 1-2.
30. Temir A., Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler.- DTCFD, 1955, XIII, 1-2, s 13-14
31. Vladimirtsov B., Arabskiye slova v mongolskom.- ZKV, 1930, V.
32. Rassadin V., O tyurkizmah v buryatskom yazıke.- Tr. Buryatskogo in-ta obşestv. Nauk, 1969, ser yazıkovedçeskaya, vıp 6.
33. Kotwisz W. Les éléments turcs dans la langue mandchoue.- RO (1938), 1939, XIV, s. 102.
34. Vladimirtsov B., Turetskiye elementi v mongolskom yazıke.- ZVO RAO, 1911, XX, 2-3, s. 170-178.
35. Hovdhaugen E., The Mongolian suffix-lig and its Türkic origin.- In: Rescarches in Altaic languages. Budapest, 1975.
36. Kenesbayev S., K voprosu o tyurko-mongolskoy yazıkovoy obşnosti (na materiale nekotorıh grammatičeskıh yavleniy kazahskogo yazıkı). Problema obşnosti altayskih yazıkov. L, 1972, s. 1975.
37. Samoyloviç A., O nadpisi tyurkskimi runami na reke Berge v Tuvinskoy respublike.- Arhiv vostokovedov İV AN SSSR v Leningrade, f II, op.4, № 56, s. 2, 8.
38. Bang W., Vem Köktürkischen zum Osmanischen. Vorarbeiten zu einer vergleichenden Grammatik des Türkischen, 2, Mitleilung: Über einige schallnachmende Verba. Berlin, 1919, s. 9-12.
39. Ramstedt G., Über onomatopoetische Wörter in den altaischen Sprachen.- JSFOu, 1951, LV, s. 107.
40. Sevortyan E., Affiksı glagolobrazovaniya v azerbaydjanskom yazıke, M., 1962, s. 260.
41. Şçerbak A., O morfologičeskom sostave obraznih glagolov tipa baqyr-, çaqyr-, hajkyr-. -ST, 1971, № 3, s. 3.

42. Ramstedt G., Über Stamme und Endungen in den altaischen Sprachen.- JSFOu, 1951, LV, s. 102.
43. Haritonov L., Tipi glagol'noy osnovı v yakutskom yazıke, M.-L., 1954, s. 260, 264.
44. Vladimirtsov B., Sravnitel'naya grammatika mongolskogo pismennogo yazıka i halhasskogo nareçiya. Vvedeniye i fonetika., L., 1929, s. 323- 324.
45. Poppe N., Çuvaşskiy yazık i yego otnoşeniye k mongolskomu i turetskim yazıkam.
46. Bang W. Manichaische Erzähler.- Muzcon, 1931, XLIV, s.- 32-33.
47. Murayama S. Einige Formen der Stammverkürzung in den altaischen Sprachen. Oriens, 1958, XI, 1-2, s. 225 ff.
48. Posch U. Die altaische Sprachverwandtschaft. Theorie oder Hypothese?- In: Han huch der Orientalistik. I Abt. V. Leiden- Köln, 1964, s. 23-25.
49. Menges K. Einige Bemerkungen zur vergleichenden Grammatik des Türkmenischen. AO, 1939, XI, 1, s. 19.
50. Kotwicz W. Studia nad jezykami altajskimi.- RO (1950), 1953, XVI, s. 19.
51. Doerfer G. Zwei wichtige Probleme der Altaistik.- JSFOu, 1968, LIX, s. 15-2.
52. Zayonçkovskiy A. K voprou o strukture kornya v tyurkskih yazıkah.- VY, 196 № 2, s. 33-34.
53. Todayeva B. Dunsyanskiy yazık. M. 1961, s. 18.
54. Poppe N. Dagurskoye nareçiya.- Materialı Komissii po issledovaniyu Mongolskoy i Tannu-Tulinskoy harodnih respublik i Buryat-Mongolskoy ASSR 6. L., 1930, s. 116.
55. Sanjeyev G. Sravnitel'naya grammatika Mongolskih yazıkov. Glagol. M., 1963, s. 96.
56. Vladimirtsov B., Samoyloviç A. Turetskiy narodets hotonı.- ZVO RAS 1916, XXIII, s. 274-277.
57. Malov S. Yazık jeltih uygurov. Alma- Ata, 1957, s. 49, 62, 71, 98.

58. Şçerbak A. Posledovatelnost morfem v slovoforme kak predmet spetsialnogo lingvistiçeskogo issledovaniya.- VY, 1983, № 3.

59. Şçerbak A. O tyurko- mongolo- tunguskih svyazyah v morfologii.- NAA, 1968, № 1, s. 106-107.

60. Mongolskiy slovar Mukaddimat Al- adab. II. M.-L., 1938.

61. Doerfer G. The Mongol- Tungus connections.- Language research, XXI, 2. Seoul, 1985, p. 139.